

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ/THEORY OF STATE AND LAW/ТЕОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

DOI: <https://doi.org/10.59546/18290744-2023.1-3-3>

ԱՐՄԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ
ՀՀ փաստաբանների պալատի
նախագահի առաջին տեղակալ,
ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության
ու պատմության ամբիոնի դասախոս,
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

ARMEN ASATRYAN
*First Deputy President of the RA Chamber of Advocates,
Lecturer at YSU Chair of State and Law Theory and History,
Candidate of Law, Associate Professor*

АРМЕН АСАТРЯН
*Первый заместитель председателя Палаты адвокатов РА,
Преподаватель кафедры теории государства и права и истории,
К.ю.н., доцент*

**«ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ» ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՅԻ
ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ
ՆԵՐՔՈ**

**UNDERSTANDING THE CATEGORY «CIVIL SOCIETY» UNDER THE LIGHT
OF THE RULE OF LAW**

**ОСОЗНАНИЕ КАТЕГОРИИ «ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО» В СВЕТЕ
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Իրավունքի գերակայությունն որպես հիմնարար սկզբունք էական ներգործություն է թողնում հասարակության, նրա կազմակերպական և գործառույթային կողմերի վրա: Այդ ներգործությունն այնքան հեղափոխական էր ու ազդեցիկ, որ ուշ միջնադարից սկսած փիլիսոփայական իրավական մտքի լավագույն ներկայացուցիչներն առաջ քաշեցին հասարակության նոր տիպի՝ քաղաքացիական հասարակության գաղափարը և զարգացրին այն: Այդ պահից սկսած առաջացավ մի հիմնահարց, որը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «*Եթե իրավունք*

քի գերակայության սկզբունքի կայացումը և իրական հաստատումը հասարակական հարաբերություններում հասարակության պետական կառավարման համակարգը փոխակերպեց իրավական պետության, ապա ինչ էր այդ սկզբունքի ազդեցությունը հասարակության և դրա էությունն արտահայտող հայեցակարգի վրա»:

Առաջին հայացքից պատասխանը կարծես թե միանշանակ է՝ քաղաքացիական հասարակությունը, որը համարվում է իրավունքի գերակայության սկզբունքի գործողության հետևանքը, սակայն այս պարզ պատասխանը միանշանակ չէ, որովհետև հասարակություն և քաղաքացիական հասարակություն հարաբերակցության մեջ, քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգում առկա են բազմաթիվ հարցեր, որոնք, հանգում են լրացուցիչ հարցադրումների, և ի վերջո, կասկածի տակ են դնում «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթը:

Այս գիտատեսական հիմնահարցի որոշ դրսևորումներ արտացոլված են գիտական գրականության մեջ, սակայն ընդամենը որպես բարձրացված հարցեր, առանց դրանց լուծումների: Փորձենք ամփոփել այդ հարցերը և առաջ քաշել դրանց լուծման մեթոդաբանությունը ոչ թե տնտեսական-սեփականատիրական, քաղաքագիտական և այլ դիրքերից, այլ իրավունքի գերակայության սկզբունքի լույսի ներքո: Այդ նպատակով, նախ անհրաժեշտ է վերլուծության ենթարկել.

ա) ի՞նչ է հասարակությունը,

բ) ի՞նչ է քաղաքացիական հասարակությունը,

գ) կա արդյո՞ք կապ այդ հիմնահարցերի և իրավունքի գերակայության սկզբունքի միջև:

Հասարակությունը տեսական գրականության մեջ բնորոշվում է տարբեր կերպ: Օրինակ՝ «հասարակությունը ոչ թե մարդկանց բազմություն է, այլ հասարակական հարաբերությունների ամբողջություն»¹: Մեկ այլ բնորոշման համաձայն՝ «հասարակությունը հասարակական հարաբերությունների ամբողջություն է, որի մեջ մտնում են մարդիկ իրենց կյանքի և գործունեության ընթացքում»²: Հեղինակների մեկ այլ խումբ հասարակությունը բնութագրում է որպես «մարդկանց փոխգործողության արդյունք, նրանց կյանքի որոշակի կազմակերպություն, ներքուստ հակասական օրգանիզմ, որի էությունը մարդկանց, նրանց միավորումների ու ընդհանրությունների բազմապիսի կապերն ու հարաբերություններն են»³:

Վ. Ն. Խրոպանյուկի բնորոշմամբ՝ հասարակությունը մարդկանց այնպիսի համակցություն է, որում անհատները կապված են միմյանց միջև մշտական և օբյեկտիվ բնույթ ունեցող շահերով⁴: Գրականության մեջ այդ բնորոշումներին համապատասխան առաջ են քաշվում նաև հասարակության հատկանիշները և գործառույթները: Մոտեցումներից մեկի համաձայն՝ հասարակությանը բնորոշ են հետևյալ հատկանիշները՝ ա) հասարակությունը բանական էակների՝ գիտակցությամբ և կամքով օժտված անհատների համակցություն է, բ) հասարակությունը միմյանց հետ համագործակցող մարդկանց միավորում է՝ իրենց պահանջմունքների բավարարման համար, գ) հասարակությունը մարդկանց կայուն և մշտական համագործակցություն է, դ) հասարակությանը բնորոշ է սոցիալական իշխանություն և հասարակական նորմերի համակարգ, ե) հասարակությունը սոցիոմշակութային համակարգ է:

Ընդունված է հասարակության կարևոր գործառույթները համարել. ա) մարդու վերարտադրությունը, բ) սեփական՝ հասարակական պահանջմունքների բավարարումը, գ) կյանքի ապահովման համար անհրաժեշտ միջոցների արտադրությունը, դ) սոցիալական կարգավի-

¹ Տե՛ս *Спиридонов Л. И.*, Теория государства и права. М., 1996, էջ 25:

² Տե՛ս *Сырых В. М.*, Логические основания общей теории права, т. 1, Элементный состав, М., 2004, էջ 486:

³ Տե՛ս Теория государства и права, Екатеринбург, 1996, էջ 27:

⁴ Տե՛ս *Хропанюк В. Н.*, Теория государства и права. / Под ред. В. Г. Стрекозова, М., 1999, էջ 33:

րումը⁵, ե) սոցիալական նորմերի ձևավորումը, դրանց ներմուծումը կյանք և պահպանությունը⁶:

Հետևաբար, հասարակության իմաստավորման բոլոր տեսական վարկածներում մնացած համակարգերի հետ միասին կարևոր տեղ է գրավում նրա սոցիալական կարգավորման համակարգը և ինչպես հասարակության արտադրական համակարգում տեղի ունեցած փոփոխությունները կարող են հանգեցնել հասարակության տիպի փոփոխության, այնպես էլ սոցիալական կարգավորիչների ներհամակարգային վերաձևումները կարող են հանգեցնել հասարակության մեկ տիպից մյուսին անցնելուն: Անշուշտ, հասարակության բոլոր ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխությունները փոխապայմանավորված են ու փոխկապված, ինչպես նաև միմյանց վրա փոխազդող:

Եվրոպայում XVII-XVIII դդ. ձևավորվեց հասարակության կարգավորման համակարգի աշխարհիկ հայացքը, որում առաջնային նշանակություն ձեռք բերեց իրավունքը: Այդ շրջանում կրոնը դադարեց լինել աշխարհայացքի համընդհանուր ձև, ինչպես նաև համընդհանուր կարգավորիչ և վերաձվեց մի կողմից սովորական գաղափարախոսության, իսկ մյուս կողմից՝ անձնական, մասնավոր հավատքի: «Աստծո ամենակարողության հավատը փոխարինվեց իրավունքի ուժի և հզորության, ցանկացած հասարակական բախում լուծելու նրա ընդունակության նկատմամբ հավատքի»⁷: Եվրոպայում տեղի ունեցող այս գործընթացները հետաքրքիր է մեկնաբանում եվրոպական իրավունքի պատմության հետազոտողներից մեկը՝ Է. Աններսը. «Նոր աշխարհայացքն իրավունքի նկատմամբ դրսևորվեց XVII դարի ազգայնական բնական իրավունքի ձևով, ինչը միաժամանակ և բնական իրավունքի ավանդույթների աշխուժացում էր, քանի որ եվրոպական ժողովուրդները այն ստացել էին որպես հեղինակության մշակութային ժառանգության մաս, և նաև ռացիոնալիզմի շրջանակներում նոր գաղափարախոսական ուղղության արտահայտություն էր: Բնական իրավունքը և նրա գաղափարախոսական հիմքերը դարձան այն ելակետը, որ արմատապես վերափոխեցին արևմտաեվրոպական հասարակական և իրավական կարգերն՝ օրենսդրության՝ որպես հիմնական մեթոդի օգնությամբ: Ռացիոնալիստական բնական իրավական մտածողությունը հակադրեց jus naturale humanorum (մարդկանց բնական իրավունքը) փաստորեն գործող իրավունքին, և կարողացավ դրանով տեսականորեն նպաստել բարեփոխիչների նորարարությանը: Ռացիոնալիստական բնական իրավունքն առաջ քաշեց ոչ միայն տեսական ելակետային սկզբունքներ, այլև կոնկրետ առաջարկություններ տարբեր ոլորտների բարեփոխման համար՝ սկսած միջազգայինից և պետական իրավունքից, մինչև քրեական և քրեադատավարական իրավունքը: Որպեսզի կարողանա դա իրականացնել, բնական իրավունքի դոկտրինը ստեղծեց հիմնարար օժանդակ մտահայեցողական կառույց նախասկզբնական հասարակական պայմանագրի մասին, որից դուրս էին բերվում ինչպես ընդհանուր սկզբունքային դրույթները, այնպես էլ կոնկրետ հարցերով գործնական եզրակացությունները»⁸:

Այսպիսով, նոր ժամանակաշրջանում հաստատված և կայացած հասարակություններն իրենց տիպով և էությամբ դարձան իրավական հասարակություններ՝ որպես իրավունքի գե-

⁵ Այս հատկանիշի տակ տվյալ մոտեցման կողմնակիցները հասկանում են հասարակական հարաբերությունների կարգավորում, որն անհրաժեշտ է մարդկանց կամքերը, արտադրության կառավարման, բարիքների բաշխման, անհատների ազատության չափի որոշման գործընթացում համաձայնեցնելու համար (տես Проблемы теории государства и права / Под. ред. Сырых В. М., М., 2008, էջ 123):

⁶ Տես Проблемы теории государства и права / Под. Ред. Сырых В. М., М., 2008, էջ 123:

⁷ Տես Абдулаев М. И., Права человека и закон. Историко-теоретические аспекты, СПб., 2004, էջ 41:

⁸ Տես Аннерс Э., История европейского права, М., 1996, էջ 216-219:

րակայության սկզբունքի գործողության հետևանք: Սկզբունք, որը սկզբնապես ձևավորվեց և իմաստավորվեց ռացիոնալիստական հասարակական-քաղաքական մտքի կողմից, իսկ, այնուհետև, կենսագործվեց կյանքում՝ դառնալով նոր հասարակության աշխարհակարգի հիմնասյուն, միջուկ: Այս ամենը բերում է եզրակացության, որ նոր ձևավորված հասարակությունն իր տիպով ու էությամբ իրավական հասարակություն էր, սակայն հասարակական-քաղաքական և փիլիսոփայական գրականության մեջ այն ստացավ «քաղաքացիական հասարակություն» անվանումը:

Որքանով էր ճիշտ և հիմնավոր նման հասարակությունը անվանակոչել «քաղաքացիական», փորձենք պարզել՝ վերլուծության ենթարկելով քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգը:

Գիտության մեջ գոյություն չունի միասնական մոտեցում քաղաքացիական հասարակության հասկացության վերաբերյալ, ինչը հաստատում է դրա մասին բազմաթիվ բնորոշումների և հայեցակարգերի գոյությունը⁹: Բացի հայեցակարգային բազմանշանակությունից՝ այսօր արդեն բանավիճային է դարձել նույնիսկ «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթը, որն արդեն համարժեք կերպով չի արտացոլում իրական կապերն ու իրողությունները:

Այսպես, Ա. Ն. Գոլովիստիկովն արդարացիորեն նշում է, որ «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը, ներառելով իրենում զանազան համամարդկային արժեքներ, ձեռք է բերում ավելի ու ավելի իմաստային բազմազանություն: Դրանից ելնելով՝ Ա. Ն. Գոլովիստիկովը փորձում է քաղաքացիական հասարակություն հասկացությունն արտաբերել «հասարակություն» հասկացությունից և «քաղաքացիական» եզրույթից¹⁰: Այնուհետև, այս հեղինակը տալիս է «քաղաքացիական» (гражданский) եզրույթի ծագումնաբանությունը, որը գալիս է լատինական «civilis» բառից: «Civilis» եզրույթն իր տարածումը ստացել է հռոմեական իրավունքում, որից և տարածվել է բազմաթիվ իրավաբանական արտահայտություններում ու հասկացություններում: Ըստ Ա. Ն. Գոլովիստիկովի՝ «քաղաքացիական» եզրույթն ունի մի քանի հիմնական նշանակություններ, որոնցից են.

ա) քաղաքացիական եզրույթի իրավաբանական իմաստը, որը նշանակում է քաղաքացիների միջնագույքային հարաբերությունները և դրանց կարգավորումը քաղաքացիական իրավունքով: Այս դեպքում «քաղաքացիական» եզրույթն օգտագործվում է որպես ածական իրավաբանական հասկացությունների հետ՝ «օրենսգիրք», «դատավարություն», «հայց» և այլն: Ստացվում է, որ քաղաքացիական հասարակությունն այս իմաստով նշանակում է հարաբերությունների ամբողջություն, որը ներառում է մասնավոր սեփականությանը, գույքային և ժառանգական, ընտանեկան հարաբերությունները,

բ) «քաղաքացիական» եզրույթն ընդգծում է ռազմական-զինվորական և հասարակական կյանքի, ինչպես նաև քաղաքացիական և կրոնական կյանքի միջև տարբերությունները: Այստեղից էլ առաջացել են «քաղաքացիական ծառայություն», «քաղաքացիական իշխանություն», «քաղաքացիական ամուսնություն» (ի տարբերություն կրոնականի) հասկացությունները: Եթե առաջին իմաստը ինչ-որ կապ ունի քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգի հետ, ապա այս իմաստներում չի նկատվում որևէ կապ այդ հայեցակարգի հետ,

գ) հիշյալ եզրույթը նշանակում է քաղաքացու բարոյաէթիկական նկարագիր, «իսկական» քաղաքացու բնութագրեր և դրանից բխող հետևյալ հասկացությունները. «քաղաքացիական դիրքորոշում», «քաղաքացիական ակտիվություն», «քաղաքացիական պարտք», «քաղաքա-

⁹ См Гражданское общество, правовое государство и право. / Государство и право, – 2002, N 1:

¹⁰ См Головистиков А. Н., Дмитриев Ю. А., Проблемы теории государства и права. М., 2005, էջ 693-694:

ցի»: Այս շատ տարածված արտահայտություններում որոշ չափով իրավաբանական անճշտություն կա: Բոլորի հիմքում ընկած է «քաղաքացի» հասկացությունը, սակայն որակական նկարագիրը վերաբերում է բոլոր անհատներին: Հետևում է, որ, ըստ էության, «քաղաքացիություն» կոչված հատկությամբ պետք է օժտված լինեն հասարակության բոլոր անդամները, այլ ոչ թե միայն քաղաքացիները: Մյուս կողմից արդի պետությունների բնակչությունը կազմված է միայն քաղաքացիներից: Նշանակում է, այս տեսանկյունից ևս «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը դառնում է խոցելի,

դ) «քաղաքացիական» եզրույթն որոշ դեպքերում կապված է քաղաքացիների բնակավայրերի հետ և հիմք է քաղաքային (քաղաքացիական) համայնք հասկացության ձևավորման համար,

ե) «քաղաքացիական» եզրույթն օգտագործվում է նաև մի շարք կոնֆլիկտային հասարակական իրավիճակներ նշելու համար, օրինակ՝ «քաղաքացիական պատերազմ», «քաղաքացիական անհնազանդություն», «քաղաքացիական հաշտություն», «քաղաքացիական համաձայնություն»: Կարծում ենք, որ այս դեպքում տեղին կլինեն «հասարակական» եզրույթի օգտագործումը, որն առավել ճիշտ կբնութագրեր ամեն մի երևույթ առանձին վերցրած: Օրինակ՝ «հասարակական դիմադրություն», այսինքն՝ հասարակության կողմից պետական իշխանությանը ցույց տրվող դիմադրություն,

զ) քաղաքացիական եզրույթն օգտագործում են նաև հասարակական ինքնագործունեության և ինքնակառավարման որոշակի ձևեր նշելու համար, օրինակ՝ «քաղաքացիական շարժում», «քաղաքացիական ֆորում», «քաղաքացիական նախաձեռնություն»: Ինչպես և վերևում, այստեղ քաղաքացիական եզրույթը հոմանիշ է «հասարակական» եզրույթի հետ:

Քաղաքացիական հասարակություն եզրույթը քննադատում է Վ. Ս. Ներսեսյանը: «Պատմականորեն ձևավորված բառակապակցությունը՝ «քաղաքացիական հասարակություն», որ նշանակում է հասարակություն պետության հետ տարբերությունով (մարդկանց ոչ քաղաքական հասարակություն) և հարաբերակցության մեջ, բացահայտորեն չի համապատասխանում իր արտահայտած իմաստին: Չէ որ քաղաքացիական հասարակությունը դա քաղաքացիների հասարակությունը չէ (քաղաքական սուբյեկտներ), այլ ընդհակառակը՝ մասնավոր անձանց (ոչ քաղաքական) ընդհանրություն, որոնք կրում են մասնավոր նպատակներ և շահեր: Քաղաքացիների համակցությունը քաղաքական համակցություն է, այսինքն (քաղաքական պետություն)՝ հասարակությունից տարբերակված պետություն: Տեղին է ասել, որ «քաղաքացիական իրավունքը» (որպես իրավունքի ճյուղ) դա ոչ թե քաղաքացիների, այլ մասնավոր անձանց իրավունք է»¹¹:

«Քաղաքացիական» եզրույթի թվարկված բնութագրերը ցույց են տալիս, որ «քաղաքացիական հասարակություն» ձևակերպումն արդեն հնացած, իմաստային տեսանկյունից խոցելի հասկացություն է և անհրաժեշտ է այն փոխարինել «իրավական հասարակություն» հասկացությունով, որն առավել համարժեք է արտացոլում նոր և նորագույն ժամանակաշրջանների հասարակությունների տեսական բնութագիրը, հատկապես որ XVII դարից սկսած մինչ օրս «քաղաքացիական» կոչված հասարակության սեփականատիրական կամիեզեյան իմաստը քայլ առ քայլ իր տեղը զիջել է հասարակության ավելի լայն հայեցակարգերին¹²:

¹¹ Տե՛ս Нерсесян В. С., Общая теория права и государства, М., 1999, էջ 278:

¹² Արդի հասարակությունը, ի տարբերություն 17-18-19-րդ դարերի հասարակության, կրել է էական փոփոխություններ և այդ փոփոխություններն արդեն հիմք են տալիս կասկածելու դրա «քաղաքացիական» անվանմանը կամ էլ բուրժուական աճականը, հատկապես որ քաղաքացիական բառի հիմքում ընկած է գերմաներեն «burgerliche» բառը: Այս կապակցությամբ որոշ հեղինակներ առաջարկում են արդի հասարակությունն անվանել

Կատարված վերլուծությունը բերում է այն եզրակացության, որ արդի հասարակության տիպը ճիշտ է անվանել իրավական՝ պայմանավորված իրավունքի գերակայության հիմնարար սկզբունքով: Իրավունքի գերակայության հաստատմամբ հասարակությունը վերածվում է իրավական, ազատ, ինքնակառավարվող հասարակության, նրա ենթահամակարգերից մեկը՝ պետությունը, վերածվում է իրավական պետության, իսկ քաղաքական հարաբերությունները ենթարկվում են իրավունքի գերիշխանությանը: Իրավական հասարակության բջիջը՝ անհատը, ձեռք է բերում իրավական հավասարության վրա կառուցված իրավական էակի կարգավիճակ:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքի ազդեցության ու գործողության արդյունքում ձևավորված արդի հասարակությունը քաղաքացիականի փոխարեն «իրավական հասարակություն» վերանվանելու օգտին են խոսում նաև քաղաքացիական հասարակության պատմականորեն գոյություն ունեցած և գոյություն ունեցող հայեցակարգերը: Քաղաքացիական կոչված հասարակության տիպն իրավական անվանակոչելու ամենահիմնավոր կոմպոնենտներից է, օրինակ՝ Է. Կանտի հայեցակարգը: Քննարկելով մարդկային բնույթի հակասական որակները՝ փառասիրությունը, անհաշտությունը (կռվարարությունը), միավորման ցանկությունը, ինչպես նաև համաձայնության գալու ձգտումը, Է. Կանտը գալիս է եզրակացության, որ գլխավոր ճանապարհը, որով հնարավոր է համակցել լուրջ քաղաքացիության ազատությունն այլոց ազատությունների հետ՝ քաղաքացիական հասարակությունն է¹³: Ըստ Կանտի՝ քաղաքացիական հասարակությունը կառուցված է հետևյալ ապրիորի սկզբունքների վրա.

- 1) հասարակության անդամի որպես մարդու ազատությունը,
- 2) անհատի հավասարությունն այլոց հետ՝ որպես հպատակ,
- 3) հասարակության անդամի որպես քաղաքացու ինքնուրույնությունը¹⁴:

Վերլուծության դեպքում տեսնում ենք, որ քաղաքացիական կոչվող հասարակության այս սկզբունքները հենց իրավական սկզբունքներ են, որոնք իրավունքի գերակայության գործողության հետևանքն են: Այս ամենը գալիս է հաստատելու, որ «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունն ավանդաբար օգտագործվող հասկացություն է և լեզվական ու տեսական ճշգրտության տեսանկյունից անհրաժեշտ է օգտագործել «իրավական հասարակություն» բանաձևը, որն ավելի ճիշտ է արտացոլում իրերի դրությունը:

Արդի հեղինակները, որոնք փորձում են իմաստավորել «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը, իրենց մոտեցումներում մեծամասամբ օգտագործում են իրավաբանականացված չափանիշներ: Հեղինակների մի մասն քաղաքացիական հասարակության գլխավոր հատկանիշներից են համարում «իրավական, ժողովրդավարական հասարակություն» լինելը¹⁵: Այդ մոտեցումներից մեկի համաձայն՝ քաղաքացիական հասարակությունը բնութագրվում է որպես ազատ, ժողովրդավարական, իրավական հասարակություն, որ կողմնորոշված է դեպի մարդը, ստեղծում է իրավական ավանդույթների ու օրենքների համամարդասիրական իդեալների նկատմամբ հարգանքի մթնոլորտ, ապահովում է ստեղծագործական և ձեռնարկատիրական գործունեության ազատություն, ստեղծում է բարեկեցություն, մարդու ու քաղաքացու իրավունքների հաստատման հնարավորություն, օրգանապես մշակում է պե-

«սոցիալականացված» կապիտալիզմ, ընդգծելով պետության լայն զարգացած սոցիալական գործառնությունները և նմանաբնույթ հասարակական ինստիտուտները (տես *Государство и право*. 1996, N 6, թիվ 154):

¹³ Տես *Головистиков А. Н., Дмитриев Ю. А.*, Проблемы теории государства и права. М., 2005, էջ 698:

¹⁴ Տես *Кант И.*, Собр. сочин. В 6 т. / Под ред. В. И. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. Н. Ойзермана. Т. 4, ч. 2, М., 1965, էջ 79:

¹⁵ Տես *Морозов Л. А.*, Теория государства и права, М., 2000, էջ 440, Теория государства и права, Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова, М., 1997, էջ 92 и др:

տության նկատմամբ վերահսկողություն ու սահմանափակման կառուցակարգեր¹⁶: Այսպիսի նկարագրություն ունեցող հասարակության իսկական բնութագիրը և անվանումը իրավական հասարակությունն է, այլ ոչ թե «քաղաքացիական» ածականը: Այս հարցում հետաքրքիր դատողություններ ունի Վ. Ս. Ներսեսյանցը. «Սոցիալական ֆենոմենների քաղաքական և ոչ քաղաքական տարբերակման դիրքերից, երևույթների, որ համապատասխանում են հասարակության և պետության զարգացած պատկերացումներին, ակնհայտ է, որ անտիկ «հասարակությունները» (civitas-ը Հռոմում և նման քաղաքացիական համայնքները հին հունական պոլիսներում) իրենց բնույթով և բնութագրով քաղաքական հասարակություններ էին, այսինքն՝ արդի լեզվով ասած՝ դրանք պետություններ էին, այլ ոչ թե հասարակություններ: Քաղաքական բնույթ ունեին նաև միջնադարյան «հասարակությունները», որոնց դասային բաժանումը նշանակում էր տարբեր դասերի և դրանց անդամների պետաիրավական կարգավիճակների ուղղակի տարբերակում»¹⁷: Ընդունելով «քաղաքացիական» տերմինի խոցելիությունը և համարելով, որ մինչև նոր ժամանակաշրջանը հասարակությունները պետություն-հասարակություն էին՝ Վ. Ս. Ներսեսյանցը, սակայն, նոր տիպի տարբերակված հասարակական ձևն անվանում է քաղաքացիական: Այնինչ իր իսկ տված բնորոշումից հենց ակնհայտ է, որ այդ «ոչ պետություն» հասարակությունը հենց իրավական հասարակություն է. «Արդի քաղաքացիական հասարակությունը իրավական, ազատական, ժողովրդավարական, պլյուրալիստական, բաց հասարակություն է, որի հիմնական սուբյեկտներ են համարվում ազատ անհատները, ովքեր իրենց շահերը իրացնում են բոլորի համար՝ միասնական օրենքի և ընդհանուր իրավակարգի շրջանակներում»¹⁸:

Այսպիսով, իրավունքի գերակայության սկզբունքը սկզբնապես ձևավորվեց և իմաստավորեց ռացիոնալիստական հասարակական-քաղաքական մտքի կողմից, իսկ այնուհետև կենսագործվեց՝ դառնալով աշխարհակարգի հիմնասյուն: Իրավունքի գերակայությունը և դրանից բխող իրավական օրենքի գերակայությունը հասարակության մեջ կենսագործեցին «ամբողջ իշխանությունը իրավունքին և օրենքին» հիմնական, բացարձակ և կապեզորիկ-իմպերատիվ սկզբունքը: Դրանով հասարակական ենթահամակարգերը ձեռք բերեցին իրավական դեպերմինավորվածություն, փոփոխվեց մարդ-հասարակություն-պետություն եռամիասնության հարաբերակցությունը, և հանգեցրեց մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի (մարդու իրավունքներ), պետության՝ որպես իրավական պետության հայեցակարգերի ձևավորմանը, որոնց հիմնական բնութագրիչն իրավականն է: Նույն ազդեցությունն այն թողեց նաև հասարակության վրա՝ դարձնելով ազատ ու իրավահավասար անհատների իրավական միություն: Նոր ձևավորված հասարակությունն իր տիպով ու էությամբ իրավական հասարակություն էր, սակայն հասարակական-քաղաքական և փիլիսոփայական գրականության մեջ այն ստացավ «քաղաքացիական հասարակություն» անվանումը, որը արդեն հնացած, իմաստային տեսանկյունից խոցելի հասկացություն է և անհրաժեշտ է այն փոխարինել «իրավական հասարակություն» հասկացությունով: Նման վերանվանումը կլուծի մի շարք մեթոդաբանական շփոթներ, ինչպես, օրինակ, որ քաղաքացիական հասարակությունը միայն գույքային հասարակություն չէ, քաղաքացիական հասարակության անդամները միայն քաղաքացիները չեն և այլ: Այդպիսով, իրավունքի գերակայության սկզբունքի հաստատմամբ իրողություն է դառնում իրավական հասարակությունը: Իրավական հասարակությունն իրավունքի գերակայության հիմնարար սկզբունքի գործողության հետևանքով ձևավորված ազատական, ժողովրդավար

¹⁶ Տե՛ս Теория государства и права, Под ред. В. М. Корельского и В.Д. Первалова, М., 1997, էջ 93:

¹⁷ Տե՛ս Нерсисянц В. С., Общая теория права и государства, М., 1999, էջ 279:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 284:

րական, պլյուրալիստիկական, բաց հասարակություն է, որի հիմնական սուբյեկտներն են համարվում իրենց շահերը բոլորի համար միասնական իրավական օրենքի և ընդհանուր իրավակարգի շրջանակներում կենսագործող ազատ, իրավական էական հասարակությունը:

Annotation. Within the framework of the article, the essential impact of the supremacy of law as a fundamental principle on society, its organizational and functional aspects was discussed and analyzed. As a result of the analyzes carried out within the framework of the article, the substantive aspect of the legal society was presented, according to which it is a liberal, democratic, pluralistic, open society formed as a result of the operation of the fundamental principle of the supremacy of law, the main subjects of which are considered to be free people living within the framework of a common legal law and a common legal system, legal entities-individuals.

Аннотация. В рамках статьи рассмотрено и проанализировано существенное влияние верховенства права как первоосновы на общество, его организационные и функциональные аспекты. В результате проведенных в рамках статьи анализов представлен содержательный аспект правового общества, согласно которому это либеральное, демократическое, плюралистическое, открытое общество, сформированное в результате действия первоосновы верховенства права, основными субъектами которого считаются свободные люди, живущие в рамках общей правовой системы и общего правового строя, юридические лица-физические лица.

Բանալի բառեր – քաղաքացիական հասարակություն, իրավունքի գերակայություն, իրավական հասարակություն, իրավական օրենք, աշխարհակարգ, քաղաքացիական ակտիվություն:

Keywords: *civil society, rule of law, legal society, legal law, world order, civil activism.*

Ключевые слова: *гражданское общество, верховенство права, правовое общество, правовое право, миропорядок, гражданский активизм.*

Ասատրյան Ա. - ՀՀ փաստաբանների պալատինստիտուցիոնալ առաջին տեղակալ, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դասախոս, իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ, էլ. հասցե՝ asatryan.armen@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 13.02.2023 թ., տրվել է գրախոսության 13.02.2023 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. թեկնածու Հայկ Արթուրի Ծատուրյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 19.04.2023 թ.: